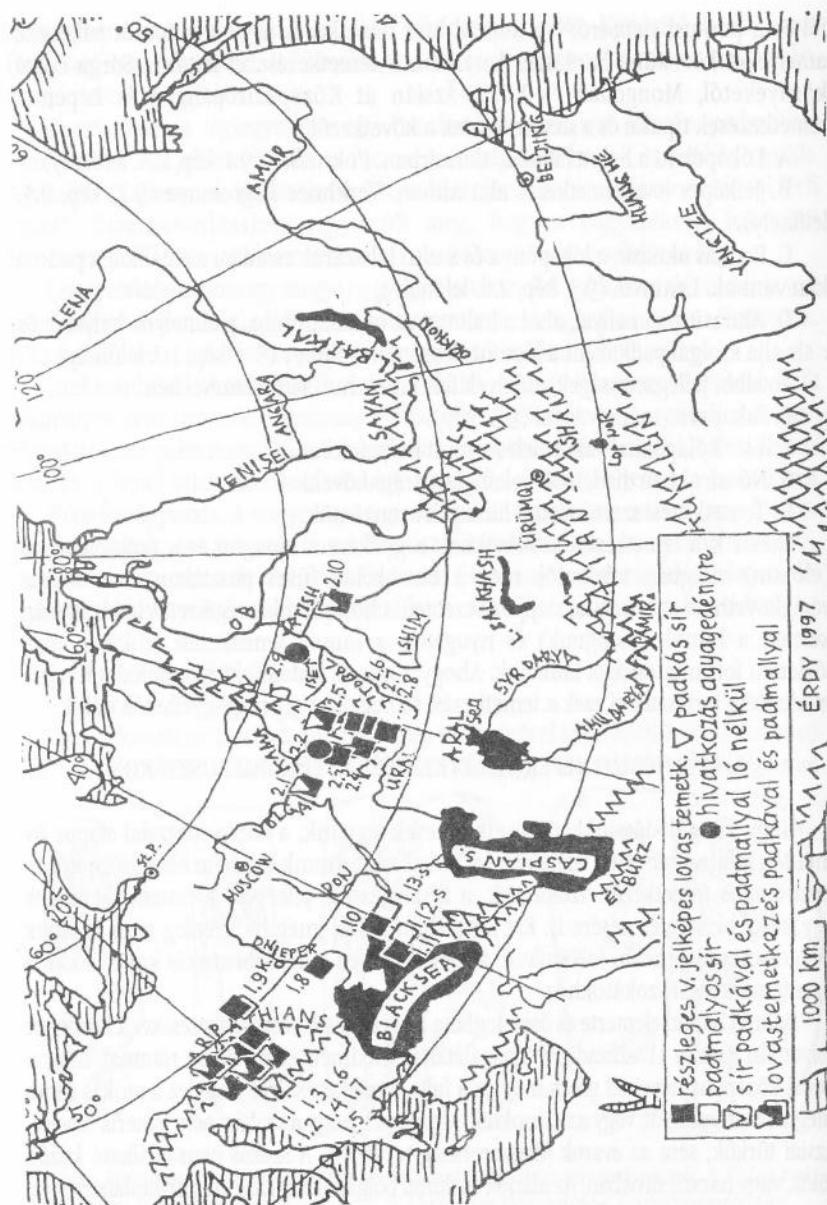

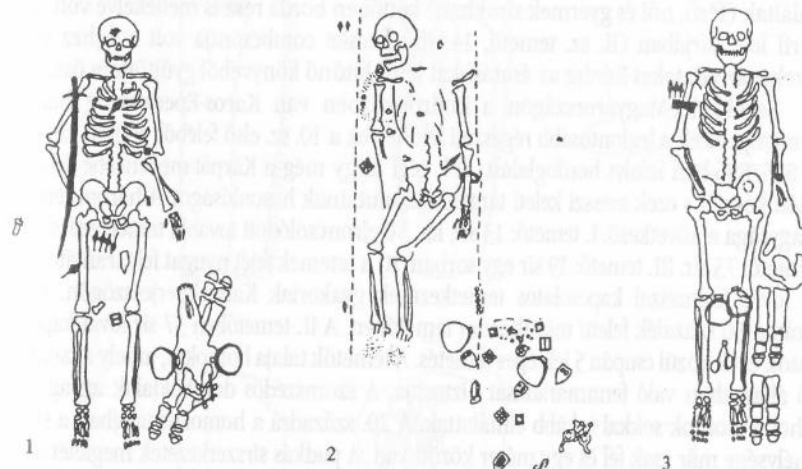
10. kép. A magyarok részleges (és jelképes) lovas temetkezései a sírszerkezetekkel (Kr. u. 8-10 század). (Térkép: Érdy).

3.1. A honfoglaló magyarok részleges lovas temetkezései

Négy és fél évszázaddal azután, hogy a hunok visszahúzódtak, igen sok részleges lovas temetkezés tűnik fel Közép- és Kelet-Európában, amelyek a távol-keleti és közép-ázsiai sírokkal mutatnak hasonlóságot. Ezek a temetkezések a magyarokat jellemzik, akik a Kárpát-medencét a 9. sz. végén foglalták el. Ezek a sírok követhetők a Dunától kelet felé egészen az Irtis folyóig. Az Ural-hegység terében levő temetkezéseket és az azoktól keletre esőket oroszországi kutatók dolgozatai tárgyalják.⁶⁷ A magyar régészeti lelőhelyek térképét a 10. ábra mutatja, a lelőhelyek földrajzi nevei a Függelékben találhatók meg.

Bálint dolgozatának írásakor 296 magyar temetkezést tudott megvizsgálni. Ez a szám lényegesen nőtt a közlemény megjelenése óta. Ő a magyar részleges lovas temetkezés öt változatát írta le, ezek közül a három gyakort a 11. képünk mutatja be.

Az a változat, amelynél az összehajtott lóbőrben hagyott négy alsó lábszárat és a koponyát a halott 'lábához teszik' a leggyakoribb: 136 sír a 296-ból (11.1. kép).

11. kép. Három gyakori magyar részleges lovas temetkezés. 1. Lábhoz tett lóbőrös a koponyával, alsó lábakkal. 2. Lószerszámos (jelképes). 3. Hajtogatott lóbőrös. (Bálint, 1969 után)

A második leggyakoribb magyar sírtípus a 'jelképes lovas temetkezés': 101 sír a 296-ból. Feltehető, hogy gazdasági okból a család nem engedhette meg a ló feláldozását, így csupán a lószerszám került a sírba (11.2. kép). Ennek a változatnak a párhuzamai jól ismertek végig Közép-Eurázián, ilyenek például Cheremkovo Transbaikáliában, Naimaatolgoi Mongóliában, Verkhnee Pogromnoe a Volga folyó mellett (9.2. kép)

Magyarországon a temetkezések harmadik változatánál a lábszontokat páronként

helyezték el, mintha a ló pihenne, a bőrt így terítették rájuk, majd a fejét a lábak elé téve az élő lóra emlékeztető pozíciót kaptak. 19 volt ilyen 'hajtogatott lóbőrös temetkezés' a 296-ból (11.3. kép). A ritkább másik kettőt 'kitömött lóbőrös' és 'kiterített lóbőrös' változatként tartják számon. Vizsgálatai alapján Bálint megállapítása az volt, hogy a részleges lovastemetkezés szokása sajátosan magyar.⁶⁸ Az ősi shanrong temetőben a ló lábszárak elhelyezésének módja emlékeztet a harmadik változatra (3. kép), míg ugyanonnan a csontok egyszerűbb, egy csomóba való rakása látható a 4. képen.

Budapesten, a Károli Gáspár Egyetemen tartott előadásom után, hozzászólásában,⁶⁹ Vörös István archaeozoológus megjegyzésére ki szeretnék térni. Azt említette (hangsúlyról átirva) hogy az utóbbi tizenöt évben azt vették észre, hogy lovak mellett más állatokat is temettek a 10. századi magyar sírokba, így szarvasmarhát, juhot, disznót és kutyát.

Révész szintén jelentette, hogy egy tehén alsó állkapcsa volt a lócsontok között a Karos-Eperjesszög III temetőben levő férfisírban (12. sz. sír). Ugyanott a II. számosságú temetőben két nő és egy férfi sírjában (27., 67. és 36. sz. sírok) volt tehén combcsont a halottak fejéhez közel túlvilági ételként. Juh combcsontot 11 sírban találtak (férfi, női és gyermek sírokban) kettőben borda rész is mellékelve volt. Egy férfi lovassírjában (II. sz. temető, 14. sír) kecske combcsontja volt a fejhez téve. Ezeket az adatokat Révész az ásatásokat leíró kitűnő könyvéből gyűjtöttem össze.⁷⁰

Északkelet-Magyarországon a Bodrogi-közben van Karos-Eperjesszög három temetője. Ezek a legfontosabb régészeti lelőhelyek a 10. sz. első feléből, rögtön követve a 895/896-ban lefolyt honfoglalást. Sok régi tárgy még a Kárpát-medencébe érkezés előtt készült s ezek messzi keleti tárgyakkal mutatnak hasonlóságot. A három temető nagysága a következő. I. temető: 13 sír, kb. 50 elroncsolódott további temetkezéssel. II. temető: 73 sír. III. temető: 19 sír egy sorban. Itt a tetemek fejét nyugat felé irányították. A lovas kultusszal kapcsolatos temetkezések gyakoriak Karos-Eperjesszögön. Ezek száma 50 százalék feletti mindhárom temetőben. A II. temetőben 37 sír lóval kapcsolatos, ezek közül csupán 5 jelképes temetés. A temetők talaja homokos, amely a csontok jó állapotban való fennmaradását biztosítja. A szomszédos domboldalak agyagosak ahol a csontok sokkal inkább elmálottak. A 20. századra a homokos talajban a sírok mélysége már csak fél és egy méter között van. A padkás sírszerkezetek meglétét a sekély homokos sírokban nem lehetett bizonyosra venni habár a sírrajzokon a lócsontok helyzete, ahogy azok a halott oldala mentén feküdtek, ilyen eredeti sírszerkezetre utalnak, de a jelentésben erre vonatkozó megjegyzéseket nem találtunk.

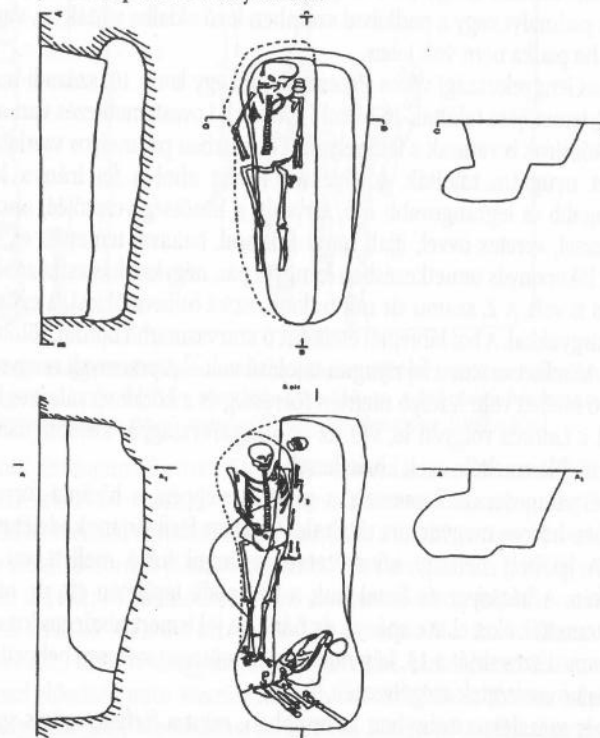
3.2. A magyarok padkás és padmalyos sírszerkezetei

A sírszerkezeteket tekintve, a padka használata — amely gyakran, de nem kizárólagosan a sír északi oldalára került — megtalálható Magyarországon, további hasonlatokat szolgáltatva ehhez a régi keleti sírszerkezethez.

Budakeszről jelentettek ilyen leletet, ahol a lókoponyát az összehajtott bőrre és az alsó lábakra tették és az egészet a halott melletti padkára helyezték.⁷¹

A padka használatának más lelőhelyei Tiszanána, Cseh-tanya és Orosháza, Pusztai-tanya.⁷² Tiszanánán három lovastemetkezés volt, közülük az egyik, egy magas rangú személy, tarsolylemezzel volt eltemetve. Négy további sírban jelképes lovastemetkezés volt.

További részleges lovastemetkezés oldal padmallyal Szolnokon került elő a Lenin TSz területén. Az 5. sz. sír rajza a 12. képen van. Ugyanott a 4. sz. sírnek padkája is van a padmaly mellett, bár lómaradványok nélkül.⁷³ A sír hosszanti oldala mentén kiképzett padmaly egy másik nomád sírszerkezet, amely sok évszázadon keresztül fennmaradt miután Daodunziban, a Sárga Folyóhoz közel, először megfigyelték ezt a sír fajtát (7. kép, Kr.e. 2. sz.). Szolnokon ugyanabban a temetőben a padmaly használata többszörösen megfigyelhető volt. 27 közül 5 sírban volt padmalyos szerkezet, a 12. kép mutatott ilyeneket.⁷⁴

12. kép. Magyar aknasírok padkával és padmallyal. Kr. u. 10. század. 4. és 5. sír, Szolnok-Lenin Tsz. (Madaras 1996 után)

Ibrány, Esbó-halom temetőjében, Tokaj közelében, két padmalyos sírt találtak, de lómaradványok, meg padkák nem voltak a sírokbán.⁷⁵ Az egyik sírt egy arab dirhem darabja a 10. század első felére keltezte. Magyar közemberek használták a temetőt a 11. századig, sok tipikus személyi dísszel, de csak egy férfisírban volt lovastemetkezés. A csillogó arany és ezüst, amely gyakori magyar sírokbán itt nem volt jelen, mivel ebben a temetőben egy szegényebb társadalmi réteg temetkezései voltak.

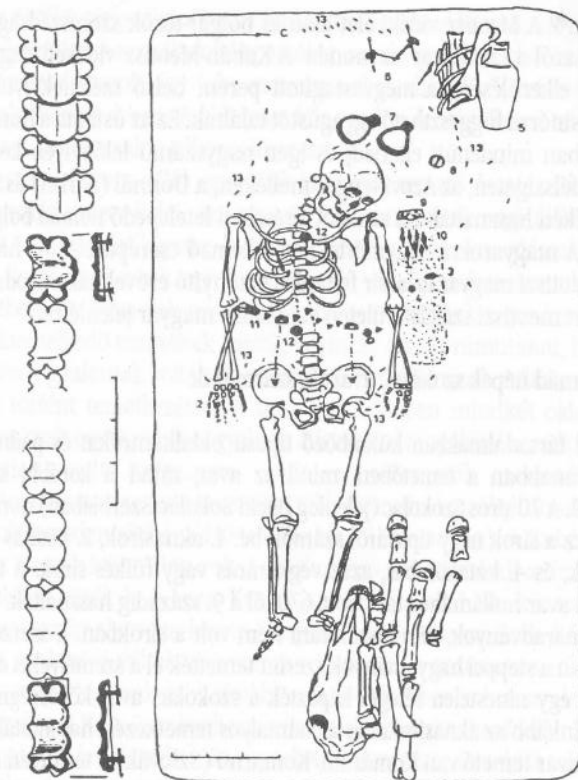
Egy másik 10. századi magyar temetőben, a szlovákiai Bánov helységben Nové Zámky (korábban Érsekújvár) közelében, 18 közül 7 sírt hoztak létre együttesen padkával és padmallyal.⁷⁶ A sírok egyikében jelképes lovastemetkezés volt (20. sz. sír), a lószerszámot a padkára helyezték. Két további aknasír mindegyikében (27. és 28. sír) lókoponyát és lócsontokat találtak a halottak lábánál.

Így a padkák és padmalyok használata az aknasírokhoz kapcsolva, melyekben nyújtott testű, hanyatt fektetett temetkezések vannak, párhuzamot jeleznek kelet és nyugat között. Mint ahogy a 12. kép is mutatja, a padmalyt a sír aljánál, a sírfalba vájták. A padmalyt vagy a padkával szemben levő oldalba vájták be, vagy bármelyik oldalba, ha padka nem volt jelen.

Fontos lengyelországi város Przemysl ahol egy korai 10. századi harcos magyar közösség temetőjére találtak 16 sírral (1982-ig). Lovastemetkezés van az 1., 6. és 13. sírban. Női sírok is vannak a lelőhelyen. Több sírban padmalyos szerkezetet találtak. A fejeket nyugatra tájolták, kivéve a 14. sírt ahol a fej iránya keleti volt. A leggazdagabb és legrangosabb a 6. sír volt, a közösség vezetőjéé, ahol a férfit tarsólemezzel, veretes övvel, ijjal, harci fokossal, baltával temették el. A hajtogatott lóborós, lókoponyás temetkezésben kengyel pár, négykarikás csikózábla, tegez és öt nyílcsúcs is volt. A 2. számú sír női halotté, ezüst fülbevalókkal és ezüst karpereccel és más tárgyakkal. A bal lábfejnél ételként 6 szarvasmarha bordát, fölöttük tojáshejat találtak. Mindkét sírban a fej nyugati tájolású volt.⁷⁷ A przemysli magyar helyőrség a San folyó mellett volt. A folyó mentén forrásaig és a közeli vízvázlatzó Uzsoki-hágón át, majd a Latorca völgyén le, vitt az út Magyarországra. Későbbi ásatások a sírok számát 40 fölé emelték, ezek közletlenek.

A Kárpát-medencétől messze, a pontusi steppén, a bizánci forrás „Etelkuzu” térségében három magyar sírt találtak. A harcos férfi sírjának idejét a 10. századra teszik. A lelőhely néhány kilométerre az Ingul folyó mellett van, Kirovograd környékén. A házaspár és fiatal fiuk a besenyők területén élt, de magyar szokás szerint temették őket el. Az apának és fiának a jól ismert részleges lovastemetkezése van. Az apa díszes sírját a 13. kép mutatja. A holttestet szélesen beborító szemfedőjét végig kis bronzveretek szegélyezték.⁷⁸

Habár százalékos arányban kevesebben, mint a férfiak, mégis sok magyar nő részleges lovastemetkezést kapott a 10. században és korábban. Az Ingul folyónál Etelközben, a női sír nagyrészt tönkrement és a lómaradványok jelenléte bizonytalan,

13. kép. Etelközi magyar részleges lovastemetkezés lábhoz tett lómaradványokkal, záblával, kengyellel az Ingul folyó mentén. Kr. u. 10. sz. A bal oldali kis bronzveretek szegélyezték a nagy szemfedőt. (Bokij-Pletnyova 1989 után)

de a magyar nőt gazdagon díszített, 56 ezüst veretet tartalmazó ezüst lószerszámmal és más ékszerekkel temették el. A sírokbán a holttestek feje nyugatra irányult.

Még az 1880-as években egyszerű orosz újságcikk adott hírt a Vorobjevo-ban talált magyar sírról. A cikk lócsontok jelenlétét is említette. Vorobjevo kis helység a Don bal partján, ott ahol dél felé, a Krasznodarba vivő vasút vonal a Don folyót keresztezi.⁷⁹

A magyarok etelközi jelenléte bizonyos. Más kérdés a Meotisz-tó (Azovi-tenger) menti szállásterület, ahol a magyar jelenlét kevésbé bizonyított. Ezért lényeges Erdélyi Istvánnal előadása után készült interjú. Ő számolt be a Kubán folyó torkolatánál (Tamány félsziget), Meotiszban talált Kr.u. 700 és 850 közé tehető magyar lovassírról (kitömött lóborós), amelyhez hasonlóak a Kolozsvárott és Kenézlőn

talált lovassírok.⁸⁰ A Meotisz vidéki élet alán és bolgár-török szomszédságban játszódik, és erről szól a Csodaszarvas monda. A Kubán-Meotisz vidéken nagyon sok sajátos, a láng elkerülésére, a megvastagított perem belső szélének lyukjain át borszíjra vagy zsinórra függeszthető agyagüstöt találtak. Ez az üstfajta a honfoglalás után az országban mindenütt elterjedt és igen nagyszámú lelőhelyen került elő. Keleten a Krim-félszigeten, az Azovi-tenger mellékén, a Donnál (Sarkel) és a Fekete-tenger partvidékén használták ezt az üstöt a részben letelepedő nomád bolgárok és a magyarok.⁸¹ A magyarokra nagymértékben jellemző cserépüst Azovi használati területe, és a meotiszi magyar lovassír feltárása bizonyító erővel hat a Csodaszarvas monda által leírt meotiszi szállásterületen való korai magyar jelenletre.

3.3. Más nomád népek szokásai: avarok, szarmaták

Más nomád társadalmakban különböző típusú oldalkamrákat és padmalyokat használtak ugyanabban a temetőben, mind az avar, mind a korábbi szarmata temetkezéseknél. A 70 síros Szokolac (jelenleg Backi Sokolac Szerbiában) nomád avar temetőjében Ricz a sírok négy típusáról számolt be: 1. aknasírok, 2. padkás sírok, 3. padmalyos sírok, és 4. katakombás, azaz végkamrás vagy fülkés sírok. A temető a kaganátus kései avar hullámához tartozott, 670-től a 9. századig használták. Váratlan volt, de sem lómaradványok, sem lószerszám nem volt a sírokban. A szerző leírása szerint a sírokban a steppei hagyományok szerint temették el a személyeket de „anyagi szempontból egy nincstelen réteget képezték a szokolaci avar közösségnek.”⁸² A késő avarok leginkább az aknasírokat és a padmalyos temetkezést használták.

Nyolc késő-avar temető van Komárom/Komarno (Szlovákia) területén rögtön a Dunától északra a késő-avarok harcok rétegének a temetkezésével (Kr.u. 7-8. sz.). Számos aranyozott és arany dísz, csatok együtt voltak ezüst és bronz tárgyakkal a sírokban, ezek közül soknak a belső deszka fala fehérre volt festve. Gyakori a fakoporsók használata. A halottak fejét északkelet felé tájolták. A teljes lóval történő temetkezések igen gyakoriak, 44 % ilyen van a Gadóczi úton levő 6-os számú temetőben, és 41% van a 8-as számú temetőben a hajógyárnál. Lovak jelen vannak női temetkezésekben is és néha gyermekek csontváza mellett is feltűnik. A lótest a halottnak mindig a bal oldalán van néha deszkafallal elválasztva. Néha még részleges lovastemetkezés is található (koponya, bőr és alsó lábszárak), így a 114. és 134. sírban a hajógyári temető 153 sírja között.⁸³

A korai és közép avar időszakot (Kr.u. 6-7. sz.) Juhász Irén értékelte ki kiasva 397 sírt Orosházán és 546 sírt Szarvason a Kárpát-medence közepén. Azt találta, hogy sírok végkamrákkal (katakombás temetkezés, vagy fülkés sírok) gyakoriak voltak ezekben az időszakokban. A végkamrák lejtettek. Az avar sírokban a holttesteket lábbal előre helyezték a fülkébe, így a lábak a legmélyebb ponton voltak.⁸⁴ Szarmata

sírokban (alább tárgyaljuk őket) a fordítottját látjuk, a fej volt a legmélyebb ponton. Az avarok szintén használtak fakoporsókat, amely gyakori belső-ázsiai nomádoknál.

Állatmaradványok, így juh-, szarvasmarha-, disznó-, kecske- és csirkecsontok gyakoriak avar sírokban. A ló három féle módon lehet jelen: a teljes állat, a lónak csak részei, avagy csak a jelképes lószerszám.

Szegváron (Orom-dőlő) egy másik kora-avar temető ásatása során, Lőrinczynek voltak további észrevételei. Azt jegyezte meg, hogy a sír végi fülke (a katakombás szerkezet) nem kizárólagosan korai avar, mert a késő-avar időszakban is megtalálható. A korai avar sírok egy harmadának van fülkésíros temetkezése a Kárpát-medencében. Az ilyen sok munkát igénylő temetkezéseket gazdaságilag, vagy politikailag kiemelkedő személyek kapták. Lőrinczy arra is rámutatott, hogy állattal való temetkezések gyakoriak voltak, és a sírokat illusztráló rajzok számos sírt mutattak teljes lóval történt temetkezéssel. A sírok közül többen mindkét oldalon volt padka, másokban csak egyik oldalon, gyakran állatmaradványokkal a padkán.⁸⁵

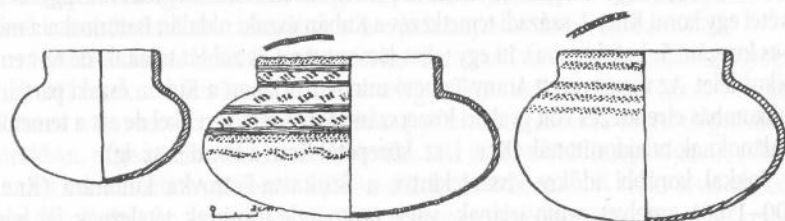
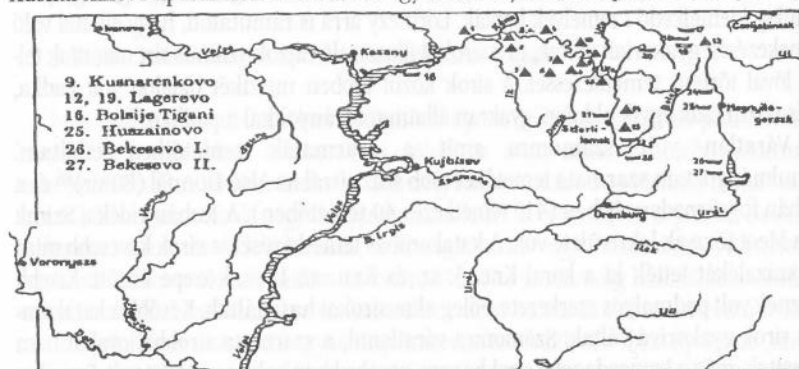
Váratlan volt számomra amit a szarmaták temetőiben találtam. Tanulmányoztam szarmata temetőket több száz sírral az Alsó-Donnál (80 sír)⁸⁶ és a Kubán folyó medencéjében (410 temetkezés 40 temetőben). A Kubán vidék a Szirak és a Meot törzsek lakterülete volt. A katakombás temetkezések a sírok kevesebb mint 10 százalékát tették ki a korai Kr.e. 3. sz. és Kr.u. az 1. sz. közepe között. Kisebbrésznnek volt padmalyos szerkezete. Főleg aknasírokat használtak. Később a katakombás sírok gyakorivá váltak. Számomra váratlanul, a szarmata sírokba lovakat nem temettek, még a leggazdagabb sírokba sem, amelyekben sok arany lelet volt. Egyetlen kivétel egy korai Kr.e. 2. századi temetkezés a Kubán északi oldalán Baturinskaia-nál (2-es kurgán, 5. katakombá). Itt egy teljes lócsontvázat és zablát találtak, de ez nem tipikus lelet. Az úgynevezett Arany Temető minden sírjában a Kubán északi partján katakombás elrendezés volt gyakori lószerszámmal és fegyverekkel de ezt a temetőt az alánoknak tulajdonították (Kr.e. 1. sz. közepétől Kr.u. a korai 3. sz.-ig).

Sokkal korábbi időkre visszatekintve a Szintasta-Petrovka kultúrára (Kr.e. 1700–1500) amelyet proto-áriának, vagy proto-indo-iráninak tételeznek fel bár látjuk lovak eltemetését, de azok mágiához, varázsláshoz kapcsolódnak. Két chariot (harci kocsi) lónak, vagy tán versenylónak, a mellső és hátsó lábait szétvágták és külön eltemették, de nem emberi temetkezéssel együtt. Amikor a hátsó lábakat és több ló és marha fejet egy felfordított agyag edény köré helyeztek el, a Rig Védából azt lehet kiolvasni, hogy ez az áldozat eső-varázslás céljából történt. Ugyanaz a forrás leír egy másik eseményt, amely a varázserejű ital a mézsör (*mead*) titkos megszerzését célozza. Ez egy olyan lelethez is kapcsolódik, amikor talán egy papi személy lefejezett testét lófejjel egészítették ki.⁸⁷ Ezek a leletek varázsláshoz kapcsolódtak és az ásatási beszámolók nem szóltak emberi sírokhoz tartozó részleges lovastemetkezésekről a Szintasta-Petrovka kultúrában.

3.4. Korai magyar temetők a Dél-Ural – Irtis folyó térségében

Azért, hogy teljessé tegyem a középkor történelmi képét a magyar temetők még egy sorát mutatom be a Káma, Bjelaja és az Ural folyó meg a Déli Ural-hegység térségében a mai Baskíriában. A 14. képen a térkép Elena Halikova egyetemi tanár tanulmányából való, aki haláláig a Kazáni Egyetemen tanított Tatarstan-ban.⁸⁸ Halikova térképe a korai magyar temetők nagy csoportját mutatja be.

A kiértékelését nem csak a ló maradványok jelenlétére, a halott öltözetére és az eltemetett tárgyakra alapítja, hanem egy jellegzetes cserépedény jelenlétére is, amelyet Kusnarenkovo típusúnak neveztek el az egyik lelőhelyről (14. kép). Ez a cserépedényt-

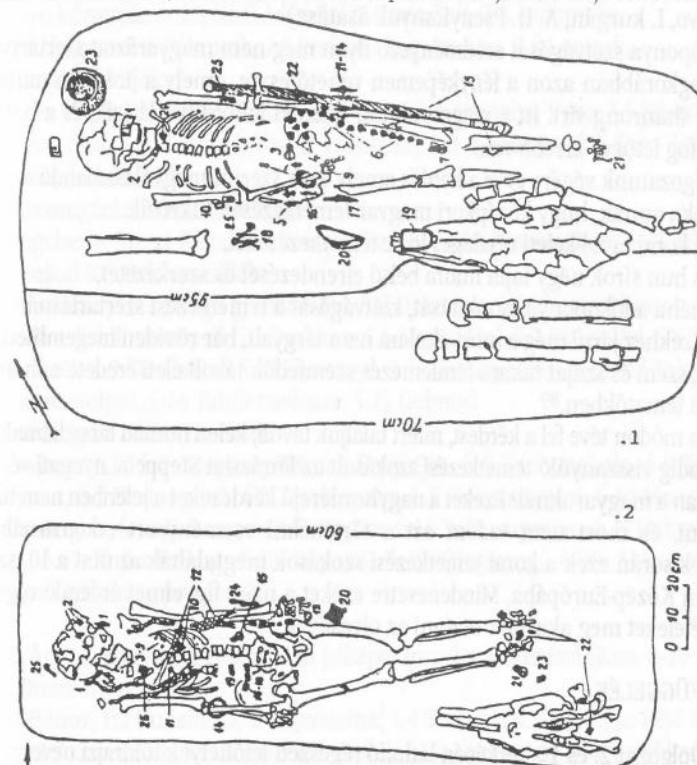
14. kép. Korai magyar temetők a Káma, Bjelaja és Ural folyók mentén. Jelek: Háromszögek – Kr. u. korai 6 sz.-tól a 8. sz. első feléig. Trapezoidok – Kr. u. 8. sz. második felétől a 9. sz.-ig. Alsó sor: Kusnarenkovo típusú agyagedények a Bolsije Tigani temető, sorrendben 23., 28. és 14. sírjából. (Halikova után 1976)

pus ennek a területnek minden sírjában jelen van, amit ő 8-9. századi magyar temetkezéseknek állapít meg. Keletebbre, az Ural folyó mentén, ezek a temetkezések, temetkezési kellékek és a cserépedények már korán, a 6-7. században megjelennek.

Amikor ezeknek a temetkezéseknek és cserépedényeknek még korábbi típusait nyomozza, Halikova utal két más kutató, Mazsitov és Mogolnyikov eredményeire. A hasonló edényeket Kr.u. a 4. századra datálják, mind az Ural hegységtől keletre

Tumen környékén, mind pedig Szargatszkánál, az Irtis folyó nyugati oldalán, Nyugat-Szibériában (térkép a 10. képen).

Az ilyen, korai magyar temetők közül a legjellegzetesebb Bolsije Tigani-ban van a Volga és a Káma folyókhoz közel. A 15. kép két sír rajzát mutatja be a temetőből,

15. kép. Korai magyar sírok a Bolsije Tigani temetőben, a Kámától délre, a 8-9. sz. fordulóján. (Halikova közlése 1976)

1. – A 28. számú férfisír padkával. 1-es számozású tárgy: aranyozott ezüst szemlemez a szemfödelen. 2-es tárgy: arab ezüst dirhem Kr. u. 709-es dátumú.

2. – A 20. számú női sír. Egy mandibulát a koponya tetejére tettek.

amelyeket Halikova tipikus Kr.u. 8. századi magyar temetkezéseknek ír le. A lómaradványok az oldalpadkán vannak a 15.1. képen. A 15.2. képen, azonban, egy különös szokás vehető észre, itt Halikova szavait idézzük (az 56. oldalról):

A 9., 20., 23. sírban szokatlan jelenséget figyeltünk meg: a ló alsó állkapcsát külön tették, egyes esetekben pedig megfordítva a koponyatetőre helyezték.

Ezt a szokást keletebbre is megtalálták, az Ural folyó menti temetőkből, Baskíriában – újra idézem Halikovát a 74. oldalról:

»A baskíriai temetőkből a Tiganiban megfigyelt igen jellegzetes szokásokkal is találkozunk: ... a lókoponya szétvágásával, amikor az állkapcsot külön tették (I. Bekesevo, I. kurgán, A. H. Psenyicsnyuk ásatása)«

A lókoponya szétvágását eredményező ilyen meg nem magyarázott szertartásnak a jele legkorábban azon a fényképen vehető észre, amely a 3. képen mutatja a gazdag shanrong sírt. Itt a megcsonkított maxilla felfordítva látszik, és a hat felső metszőfog letörve arrébb van.

Dolgozatunk végére érve a kérdés, amely ezek szerint megválaszolendő az, hogy mi az oka annak, hogy középkori magyar temetkezések tükrözik:

1. a korai távol-keleti részleges lovastemetkezéseket,
2. a hun sírok négy fajta finom belső elrendezését és szerkezetét,
3. néha a lókoponya csonkítását, szétvágását a temetkezési szertartásnál

4. Ezekhez járul még a most általam nem tárgyalt, bár röviden megemlített honfoglaló, szem és száját takaró fémlemezes szemfedők távolkeleti eredete a shanrong elő-hun temetőkből.⁸⁹

Más módon téve fel a kérdést, miért találjuk távoli, keleti nomád társadalmak Kr.e. 8. századig visszanyúló temetkezési szokásait az Eurázsiai Steppeön nyugati végében sajátosan a magyaroknál? Ezeket a nagyhorderejű kérdéseket a jelenben nem tudom feloldani, és most nem tudom azt a történelmi eseményt rekonstruálni, amelynek során ezek a korai temetkezési szokások megtalálták az utat a 10. század közepén Közép-Európába. Mindenesetre ezeket a nagy figyelmet érdemlő régészeti észrevételeket meg akartam osztani az olvasóval.

4. FÜGGELÉK

A Dolgozat 2. és 10. térképén látható régészeti lelőhelyek földrajzi nevei (A térképeket szerkesztette és az adatokat összegyűjtötte Érdy Miklós)

2. kép. Részleges (vagy jelképes) lovastemetkezések és sírszerkezetek ÉSZAKI BARBÁR, XIONGNU és HUN Temetőkből az Eurázsiai Steppeönben (Kr.e. 8. sz. – Kr.u. 5. sz.) A térképek helységei melletti és az alábbi felsorolásban a decimális számok első jegye a földrajzi térséget jelöli Érdy (1995) hun üstöket tárgyaló munkájával összhangban.

1. Duna - Don vidék:

Kaukasz-Kuban folyó – 1.1 Kispek, 1.1 A Zdvizenskoe.
Krim félsziget és Dnyeper folyó – 1.2 Belyaus, 1.3 Melitopol, 1.4 Aleski, 1.5 Sztara Igren, 1.6 Novogrigorevka.
Al-Duna-Dnyeszter vidék – 1.7 Kubey (Odessza mellett).

Kárpát-medence – 1.8 Nagyszéksós-Szeged, 1.9 Budapest -Zugló, 1.10 Léva/Levice, 1.11 Pannonhalma-Széldomb. 1.12.1 Keszthely-Gáti domb, 1.12.2 Keszthely-kőfejtő, 1.13 Lengyeltóti, 1.14 Szekszárd, 1.15 Pécs-Üszögpuszta.

2. Volga - Ob vidék:

Ural folyó környéke – 2.1 Kizil Adyr, 2.2 Mertvie Soli, 2.3 Fedorovka, Középső Volga – 2.4 Pokrovsk, 2.5 Verhnee Pogromnoe, 2.6 Leninsk.

3. Jenyiszej vidék:

3.1 Tepsey VII, 3.2 Kokel-KE II, 3.3 Kokel-Tuva, 3.4 Aimrylyg-Tuva, 3.5 Sibirsk, 3.6 Tugozvono, 3.7 Kosogol, Uzhur környéke, 3.8 Kanattas, 3.9 Kara Agac, 3.10 Sidorovka, 3.11 Kulayka.

4. Dzsungária, Tian Shan vidék.

4.1 Dongcheng, Mulei Kazakh Autonom. District Kelet-Xinjiangban, 4.2 Barköl-tó.

5. Bajkál-tó - Orkhon vidék.

Transzbajkália – 5.1 Ivolga gorodishche, 5.2 Derestuy, 5.3 Cheremkhovo, Mongolia – 5.4 Il'mova pad, 5.5 Darkhan, 5.6 Noyon Uul, 5.7 Dulga Uul, 5.8 Höshön-uha (Ih-het), 5.9 Tevsh Uul, 5.10 Batcengel, 5.11 Taravgantay, 5.12 Sul Tolgoi hegy, 5.13 Naimaatolgoi, 5.14 Tahilt-medence, 5.15 Golmud.

6. Huang He - Liao He vidék.

6.1 Daodunzi-NX, 6.2 Yanglang-NX, 6.3 Baoji-Qin, 6.4 Taohongbala, 6.5 Jialainor, 6.6 Xiyuan, 6.7 Budonggou, 6.8 Xiaobaiyang, 6.9 Guoxianyaozi, 6.10 Maoqinggou, 6.11 Yinniugou, 6.12 Jicheng, 6.13 Tangxian, 6.14 Yuhuangmiao, 6.15 Hulugou, 6.16 Xilang, 6.17 Yujiazhuang, 6.18 Guyuan, 6.19 Qingyang, 6.20 Xigoupan, 6.21 Xichagou (Liaoning province).

10. kép. A magyarok részleges és jelképes lovastemetkezései (Kr.u. 8-10. sz.)

1. Duna - Don vidék:

1.1 Bánov, 1.2 Budakeszi, 1.3 Tiszanána, 1.4 Szolnok, 1.5 Szokolac-késő avar, 1.6 Ibrány, 1.7 Orosháza, 1.8 Ingul-folyó-Etelköz, 1.9 Przemysl, 1.10 Vorobjovka, 1.11 Kubán-Meotisz, 1.12 Kubán-folyó, szarmata, 1.13 Doni szarmata.

2. Volga - Ob vidék:

2.1 Bolsije Tigani, 2.2 Kusnarenkovo, agyagedények, 2.3 Sztlerlitamak, 2.4 Itkuchukovo, 2.5 Lagerovo, 2.6 Huszainovo, 2.7 Bekesevo I, 2.8 Bekesevo II, 2.9 Pereyma, agyagedények, 2.10 Szargatka.

JEGYZETEK

- ¹Elhangzott részben a Harvard Egyetem Belső-Ázsia Kommitéjének havi előadássorozatában 1999. április 4-én, másrészt a P.I.A.C.-on (Permanent International Altaistic Conference – Prága, 1999. augusztus 22–27.) tartott előadásomban.
- ²Érdy Miklósnak az eurázsiai hun és xiongnu típusú bronzüstök elemzése alapján, és D. C. Wrightnak az ősi és modern források újraértékelésére támaszkodva, a hunok és xiongnuk történelmi folyamatosságát ebben a tanulmányban elfogadjuk és bizonyítottak tekintjük. A két említett munka pontos hivatkozása az ide vonatkozó 2. 4. és 2. 6. fejezetben található meg.
- ³James Legge, *The Ch'ün Ts'ew with the Tso Chuen*, V. kötet, *The Chinese Classics* (Hong Kong University Press, 1970). Első kiadása 1872-ben.
- ⁴Uo.
- ⁵Sima Qian, *Shiji*, (Kr. e. 1. sz.), Ford. Burton Watson, *Records of the Grand Historian of China*, 110. fejezet: *The Xiongnu* (New York és London: Columbia Univ. Press, 1961).
- ⁶Sima Qian, *Shiji*. Ford. B. Watson, 110: 155. A hegyi barbár elnevezés a shanrongokra vonatkozik. – A hivatkozás a legendákba nyúló "Yao és Shun császárokra és a még korábbi időkre" közvetlenül a Xia dynastia ideje elé nyúlik, Kr. e. a 3. évezredbe. A "három dinasztia" a Xia, Shang és Zhou-(nyugati) uralkodóházakra vonatkozik és Kr. e. a 21 sz.-8 sz. közötti időszakot öleli fel.
- ⁷Pan Ku, *The History of the Former Han Dynasty*, Fordította Homer H. Dubs, 3 kötet (Baltimore, Waverly Press 1938).
- ⁸Pan Ku, *The History*, 199 (182–181 B. C.). 252 (168 B.C.) A 3. fejezet Kao-(Tsu) császárnő évkönyvét tartalmazza, a 4. fejezet (Hsiao) Wen császáré.
- ⁹Herrlee G. Creel, *The Origins of Statecraft in China* (Az államvezetés eredete Kínában), 9. fejezet, *The Barbarians* (Chicago: Univ. of Chicago Press, 1970).
- ¹⁰Li Xiating, "Guanyu tuxiangwen tonqi de jidian renshi" (Felfogásom a képes rajzolatú bronzokról), *Wen Wu Jikan* (Shanxi Institute of Archaeology) 4 (1992): 45–54.
- ¹¹Jaroslav Prusek, *Chinese Statelets and the Northern Barbarians in the Period 1400–300 B. C.* (A kínai államok és az északi barbárok Kr. e. 1400 és 300 között). (Dordrecht-Holland: D. Reidel Publ. Co., 1971).
- ¹²David B. Honey, "History and Historiography on the Sixteen States: Some T'ang Topoi on the Nomads," *Journal of Asian History*, 24, No. 2 (1990): 161–217. Hivatkozott oldalak 179, 183, 187. – A Jin dinasztia kora Kr. u. 265–420 közé esik. The Jin shu a Tang korszakban készült el és egy részét maga a Tang császár írta.
- ¹³Emma C. Bunker, *Ancient Bronzes of the Eurasian Steppes from the Arthur M. Sackler Collections*, (New York: The Arthur M. Sackler Foundation, 1997): 302.
- ¹⁴Jin Fengyi, "The Distribution of the Shanrong Culture and Its Characteristic Features" (A shanrong kultúra eloszlása és annak jellemzői). Az előadások összefoglalása a következő című műhelykonferencián: *The Chinese and Their Northern Neighbors* (c. B. C. 1000–2nd cent. A. D.) (Pittsburgh: Univ. of Pittsburgh, 1991).
- ¹⁵Katherine M. Linduff, "An Archeological Overview" in Emma C. Bunker *Ancient Bronzes of the Eastern Eurasian Steppes* (New York: The Arthur M. Sackler Foundation, 1997): 37.
- ¹⁶Jin Fengyi, "Jundu Shan Shanrong wenhua mudi zhidu yu zhuyao qiwu tezhen" (A shanrong kultúra temetője, a temetkezési rendszer és ezek fő kulturális jelei a Jundu Shanban), *Liaohai Wenwu Xuekan*, 1. szám (1991): 61–73.
- ¹⁷Miklós Érdy, "Ancient Hungarian Funerary Customs Observed in Northern Barbarian (8th c. B. C.) and Xiongnu Cemeteries" (Ősi magyar temetkezési szokások észlelhetők „északi barbár” (Kr. e. 8 sz.) és hun (xiongnu) temetőkben), *International Journal of Central Asian Studies* (Korea) 2. köt. (1997): 135–208.
- ¹⁸Ningxia Institute of Archaeology and Guyuan Museum of Ningxia, "Bronze Culture Cemetery at Yanglang, Guyuan, Ningxia", *Kaogu Xuebao*, no. 1 (1993): 13–56. Kínaiul angol összefoglalással.
- ¹⁹Katheryn M. Linduff, "An Archeological Overview" in Emma C. Bunker, *Ancient Bronzes*, 18–98.
- ²⁰Uo., 44.

- ²¹The Museum of Ningxia Autonomous Region *et al.*, "Excavation of a Xiongnu Cemetery of the Han Dynasty at Daodunzi, Tongxin, Ningxia", (Egy Han dinasztia kori hun temető kiásása Daodunziban) *Kaogu*, No. 1 (1987): 33–37, 3. tábla.
- ²²Ningxia Institute of Archaeology, Ningxia Archaeological Group and the Office for the Preservation of Ancient Monuments, Tongxin County, "Xiongnu (Hun) Cemetery at Daodunzi in Tongxin County, Ningxia", *Kaogu Xuebao*, No. 3 (1988): 333–356, 20 táblával. Kínaiul angol összefoglalással.
- ²³Tian Guangjin, Guo Suxin, *Eerduosishi qingtongqi* (Tanulmány az Ordos-bronzokról), (Beijing: Wenwu-Culture Relics Publishing House, 1986): 394–402.
- ²⁴Linduff, "An Archaeological Overview", 83.
- ²⁵Bunker, *Ancient Bronzes*, 78–80.
- ²⁶Az alábbi szakaszban főként Linduff, "An Archaeological Overview" in Bunker *Ancient Bronzes* munkára támaszkodtam. Az alapvető eredeti forrása az északi hun temetőknek: D. Chevondorzh, "Khingistikhodloi, onvtolin khunnu bulsh", *Studia Historica Instituti Historiae Scientiarum Reipublicae Mongolici XXIII*, fasc. 8 (1990) pp. 59–81.
- ²⁷Erdélyi István, *A Bajkáltól a Balatonig* (Budapest: Ráday nyomda, 1997): 14.
- ²⁸S. S. Miniaev, *Direstujskii mogilnik* (Derestuj temető), (Sankt-Peterburg: Evropejskii Dom, 1998): 111.
- ²⁹Linduff, "An Archaeological Overview", 89–91.
- ³⁰Linduff, "An Archaeological Overview", 87–91.
- ³¹Erdélyi István–D. Cevenordzs, "A mongol-magyar közös régészeti kutatások újabb eredményei (1986–1989)", *Archeológiai Értesítő*, 120. 1–2 sz. (1993): 63–69.
- ³²Linduff, "An Archaeological Overview", 91.
- ³³Navaan, "The Grave of a High Ranking Hunnic Person", 97.
- ³⁴Erdélyi István–Sugár Lajos, *Ázsiát lovas nomádok* (Budapest: Gondolat, 1982), 122–136.
- ³⁵Erdélyi István személyes közlése 1998 márciusában. A korai kengyelek tárgyalása kéziratban a nyomdai kiadást várja.
- ³⁶Miklós Érdy, "Hun and Xiongnu Type Cauldron Finds Throughout Eurasia", *Eurasian Studies Yearbook*, 67 (1995): 83. A Douglauul-ban kiástott üst fényképeért és adataiért Sugár Lajosnak mondok köszönetet, aki azt a mongóliai terepen lefényképezte.
- ³⁷Erdélyi–Cevenordzs, "A mongol-magyar", 68.
- ³⁸Linduff, "An Archaeological Overview", 92.
- ³⁹Érdy, "Hun and Xiongnu", 32, 81.
- ⁴⁰Sevyan I. Vajnsztajn, V. P. D'jakonova és Roman Kenk, *Das Graberfeld der Hunno-Sarmatischen Zeit von Kokel, Tuva, Süd-Sibirien*, (München: Verl. C. H. Beck, 1984).
- ⁴¹Érdy, "Hun and Xiongnu", 76, 80.
- ⁴²Sevyan Vajnsztajn, "Kokel Cemetery and the Problem of History of the Hunnu in Central Asia", *The Internat. Acad. Conference on Archaeological Cultures of the Northern Chinese Ancient Nations*, vol. 2 (WU) of preprints of papers (Hohhot, Inn. Mong., China: Aug. 11–18, 1992).
- ⁴³S. Miniaev, "Niche Grave Burials of the Xiongnu Period in Central Asia", (Padmalyos temetkezések a hun korszakból Közép-Ázsiában), *Information Bulletin*, 17. kiadvány (Moscow: Internat. Assoc. for the Culture of Central Asia, 1990): 91–99.
- ⁴⁴Anatoly I. Martynov, *The Ancient Art of Northern Asia* (Észak-Ázsia ősi művészete), fordította és szerkesztette D. B. Shimkin és E. M. Shimkin (Urbana és Chicago: Univ. Illinois Press, 1991) p. 80.
- ⁴⁵M. A. Devlet, *Sibirskie Poiasnie Azhurnie Plastini* (Szibériai áttört övveretek, Kr. e. 2. sz.-Kr. u. 1. sz.). *Arheologija SSSR*, D-47 kötet (Moskva-Izdatelastvo „Nauka”, 1980), pp. 3–66.
- ⁴⁶Miklós Érdy, "Manichaeans, Nestorians, or Bird Costumed Humans in their Relation to Hunnic Type Cauldrons in Rock Carvings of the Yenisei Valley" (Manichaeusok, Nestoríanusok vagy madáröltöztetők emberek viszonya hun-típusú üstökhöz a Jenyiszej völgyében), *Eurasian Studies Yearbook*, 68 (1996): 44–95.

- ⁴⁷Linduff, „An Archaeological Overview”, 95-95.
- ⁴⁸Bóna István, *A hunok és nagykirályaik* (Budapest: Corvina, 1993) p. 143.
- ⁴⁹Bóna, *A hunok és nagykirályaik*, 219.
- ⁵⁰Matishchenko, V.I. és L.V. Tataurova, *Mogilnik Sidorovka v Omskom Priirtshe* (A Sidorovka temető Omszknál az Irtyis közelében) (Novoszibirszk: „Nauka”, 1997) pp. 4, 126.
- ⁵¹Martynov, *The Ancient Art*, p. 90.
- ⁵²Linduff, „An Archaeological Overview”, 93.
- ⁵³Érdy, „Hun and Xiong-nu”, 22-33.
- ⁵⁴David C. Wright, „The Hsiung-nu—Hun Equation Revisited”, *Eurasian Studies Yearbook*, 69 (1997): 90-97.
- ⁵⁵Erdélyi István, *A Bajkáltól a Balatonig*, (Budapest, Ráday nyomda, 1997): 23-25.
- ⁵⁶Bóna, *A hunok és nagykirályaik*, 213, 232.
- ⁵⁷I. P. Zsetskaia, *Kultúra kocsevnikov yuzhonorusskikh stepey v Gunnskuyu epohu (konets IV-V vv.)* (A délorosz füves puszták nomád kultúrája a hun korszakban. IV. sz. vége—V. sz.) (Sankt-Peterburg: 1994): 183, 3. 2. ábra.
- ⁵⁸Uo. 3. 3. ábra
- ⁵⁹Uo. 3. 1. ábra, 185 old.
- ⁶⁰Bóna, *A hunok és nagykirályaik*, 219, 220, 238.
- ⁶¹Uo., 134, 143, 233, 234 old.
- ⁶²Zsetskaia, *Kultúra kocsevnikov*, 3. 6. ábra, 192. o.
- ⁶³Bóna, *A hunok és nagykirályaik*, sorrendben 251, 252, 173.
- ⁶⁴Bóna, *A hunok és nagykirályaik*, 251, 252, 253.
- ⁶⁵Zsetskaia, *Kultúra kocsevnikov*, 3. ábra, 192 o.
- ⁶⁶Bálint Csanád, „A honfoglaláskori lovastemetkezések néhány kérdése”, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* (Szeged), 1. szám (1969): 107-114.
- ⁶⁷E. A. Halikova, „Ősmagyar temető a Káma mentén”, *Archaeológiai Értesítő*, 103 (1976): 53-78; hivatkozás a 76. oldalra.
- ⁶⁸Bálint, „A honfoglaláskori lovastemetkezések”, 113.
- ⁶⁹Érdy Miklós, „Adatok az ősmagyarság temetkezési szokásainak párhuzamaihoz Belső Ázsiából”, (Budapest, *Magyar Őstörténeti Konferencia* előadásai (Budapest, 1995 november 20-21) (Budapest: Magyar őstörténeti Munkaközösség, 1997): 35-63 old.
- ⁷⁰Révész László, *A Karosi Honfoglalás Kori Temető* (Miskolc: A Herman Ottó Múzeum és a Magyar Nemz. Múzeum, 1996.)
- ⁷¹Erdélyi István, „Honfoglaló magyar temető leletmentése Budakeszin”, *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1993): 135-152.
- ⁷²Fodor István szerk., *A Honfoglaló Magyarság*, Kiállítási katalógus (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1996) hivatkozás: 37-38, 345 old.
- ⁷³Madaras László, „Szolnok, Lenin TSz (Ugar) 10. századi temetője” in Wolf Mária és Révész László szerk. *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei* (Miskolc: A Magyar Honfoglalás 895-1995 Tokaj Alapítvány és a Herman Ottó Múzeum, 1996): 65-116.
- ⁷⁴Uo. 100-102.
- ⁷⁵Istvánovits Eszter, „10.-11. századi temető Ibrány-Esbó halmon” in Wolf, Révész szerk. *A magyar honfoglalás*, 25-46.
- ⁷⁶Anton Tocik, *Altmagyarische Graeberfelder in der Südwestslowakei*, (Bratislava: Verlag der Slovenschen Akademie, 1968): 9-17.
- ⁷⁷Fodor, *A honfoglaló magyarság*, 437-448.
- ⁷⁸N. M. Bokij és S. A. Pletnyova orosz szerzők cikkét Erdélyi István fordította magyarra „Nomád harcos család 10. századi sírjai az Ingul folyó völgyében” címmel, *Archaeológiai Értesítő* 114: 1-2 (1989): 86-98. Hivatkozás a 95. oldalra.

⁷⁹Erdélyi István szóbeli közlése 2000 februárjában.

- ⁸⁰Erdélyi Istvánnal készített interjút Küllös Imola az 1970-ben rendezett nemzetközi Finnugor Kongresszuson tartott előadása után. Címe: „A honfoglaló magyarok nyomában”, *Élet és Tudomány* XXV, 44. szám (1970. okt. 30)
- ⁸¹Fodor István, „Cserépüstjeink származása”, *Archaeológiai Értesítő*, 102, 2. szám (1975): 250-265.
- ⁸²Ricz Péter, „Padmalyos temetkezési szokás a szokolaci (Backi Sokolac) avar temetőben”, *Studia Archaeologica* (Szeged: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1995): 471-485. Idézet a 475. oldalon.
- ⁸³Trugly Sándor, *Griffek és oroszánok népe*, (Pozsony: Kalligram könyvkiadó, 1994): 17-21 old.
- ⁸⁴Juhász Irén, „Fülkesíros temetkezések Békés megyében”, *Studia Archaeologica* (Szeged: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1995): 417-452.
- ⁸⁵Lőrinczy Gábor, „Fülkesírok a Szegvár-Oromdőlő kora avar kori temetőből”, *Studia Archaeologica* (Szeged: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1995): 399-416.
- ⁸⁶Sergei I. Bezuglov, „Késő római kori katakombás temetkezések az Alsó-Don-vidék sztyeppéin”, *Studia Archaeologica* (Szeged: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1995): 325-343.
- ⁸⁷David W. Anthony és Nikolai B. Vinogradov, „Birth of the Chariot” (A chariot születése), *Archaeologia*, (Március/5 április 1995): 36-41. 1
- ⁸⁸E. A. Halikova, „Ősmagyar temető a Káma mentén”, *Archaeológiai értesítő*, 103, (1976): 53-78.
- ⁸⁹Érdy, „Ancient Hungarian Punerary Customs”, 135-141.

A MAJACKOJEI (OROSZORSZÁG) ÁSATÁSOK ÉPÍTÉSZETI EREDMÉNYEI

Több éves előkészítő munka után indult meg a közös szovjet-magyar régészeti terepmunka, aminek során 1975–1982 között ásatásokat végezhattünk a Don-vidéken, egy jelentős kazár kori – az ún. majackojei – erőd és a hozzá tartozó nagykiterjedésű település területén. Az előzetes vizsgálatok alapján azért esett a választás erre az objektumra, mivel az egyik névadója annak a szaltov-majackojei régészeti kultúrának, aminek keretén belül elődeink élhettek a kazár birodalomban, az El-el-közi átköltözést megelőzően. Az erőd a Don folyó magas partján épült, Voronyezstől kb. 120 km-re délre a nagy ún. cári kanyarban, a Liscikij-i járás Gyivnogorje nevű tanyaközpontjának területén.

Az 1975–1982 között folytatott orosz–bolgár–magyar régészeti expedíciók által részben feltárt majackojei vár és település építészettörténeti vizsgálata érdekes adalékokkal szolgál a sztyepei kazár kori kultúra rekonstrukciójához és új megvilágításba helyezi őseink építészeti ismereteit, kultúráját a honfoglalást megelőző és azt közvetlenül követő időkben. Jelentősen módosítja a kora középkori Közép- és Kelet-európai lakóházakról kialakított véleményünket és alapvető módon befolyásolja a kor építő tudásáról, technikai ismereteiről alkotott képünket.

A feltárt építmények feldolgozásánál az eddigi, általános gyakorlattal szemben teljes mértékben építészeti szempontok alapján szükséges a kutatási feladatot megfogalmazni, mivel az elsődleges cél az építésnek mint társadalmi tevékenységnek a vizsgálata, az építési technika és az építő tudás szintjének meghatározása. Az eddigi szintézisre törekvő munkák általában az épületek funkcionális alaprajzi rendszereiből (azaz a használat módjából), a fal konstrukcióból, valamint a kemence szerkezetéből és épületen belüli elhelyezkedéséből indultak ki. Ezen nem lehet csodálkozni, mivel ezen egyszerű (legtöbbször egy terű) építmények vizsgálatát az építészettörténet elhanyagolta, velük csak a néprajz tudomány foglalkozott érdemi-
leg, saját tudományos céljainak megfelelően. Ezért a kutatás során a kemencék, tűzhelyek formája, a házak földbe való bemélyítésének a mértéke nem lehet a klasszifikáció alapja.

A munka első szakaszában az épületekről egységes rendszer szerint adatlapokat készítettem (Erdélyi B. 1979). Ezeken fel volt tüntetve az épület tájolása, hosszának és szélességének aránya, abszolút méretei, az építmény alapterülete, a beásási mélység, a szerkezeti lyukak száma, a szerkezet jellege és a belső tér jellemzői. Ahol

szükséges volt, ott még külön rovat szerepelt az esetleges fontos, egyéni vonások rögzítésére. Ezután a szerkezeti jelleg alapján csoportosítottam az anyagot. Három szerkezeti rendszert biztosan el lehetett különíteni, míg egy negyedik feltételezhető, igaz csak egyetlen ház alapján. Három épületnél meg sem lehetett kísérelni a szerkezet rekonstruálását. A szerkezetek egyedi vizsgálatánál a következő szempontokat vettem figyelembe. A szerkezettel szemben támasztott tartószerkezeti (szilárdság, szerkezeti jelleg), épület szerkezeti (hő védelem, nedvességgel szembeni ellenállás, nedvesség elleni védelem), technológiai (gazdaságosság, kivitel) és funkcionális követelmények. A vizsgált 27 építményből 20 tartozik az első csoportba (A), egy a másodikba (B), kettő a harmadikba (C, ebből az egyik feltételeken). Mint már korábban szó volt róla, a fennmaradó négyből háromnak a szerkezetét nem sikerült megállapítani, a negyedikhez feltételesem egy szerkezetet kapcsolhatunk (D). Természetesen az „A” csoporton belül is tudunk osztályozni, mivel az egységes szerkezeten belül a differenciálódott szerkezeti lemelek megléte vagy hiánya eltérő változatokat hoz létre. Ennek alapján az alapszerkezetnek (A) két variánsát különböztethetjük meg (A1 és A2).

Mielőtt rátérnénk az egyes szerkezeti típusok ismertetésére, néhány gondolat a lakóházak fejlődésével és általános tulajdonságaival kapcsolatban. Rappoport összefoglaló munkájának befejező részében két kérdést vet fel, amire az idézett műben nem is szándékozik feleletet adni (P.A. Rappoport, 1975). A két kérdés szorosan összefügg. Elsőnek azt a kérdést tette fel, hogy milyen ismertetőjegyek a meghatározók a lakóház fejlődésében, majd azt, hogy milyen elemeket kell mindennek előtt figyelembe venni a lakóház klasszifikációjánál? Ezekre a kérdésekre egyetlen válasz nem adható. Amikor a lakóházakat osztályozni akarjuk, először el kell döntenünk, hogy milyen célból tesszük ezt. Cél lehet az épület funkcionális fejlődése, belső differenciálódása. Ebben az esetben az épület használatát befolyásoló tulajdonságok a klasszifikáció alapjai. Buktatót jelenthet ilyen esetben az, hogy a megismert, de mindig hiányos ismeretekből kiindulva, rossz következtetéseket vonunk le a tárgyi anyaghoz tartozó közösség felépítésére, gazdálkodására és életmódjára. Ez a szemlélet a jelen vagy a közelmúlt anyagának kutatásánál simán járható út, ezért is tartozik erre a területre a néprajz legtöbb vizsgálati módszere. Lehet vizsgálni az építő tudás, építési technika, technológia fejlődését, ennek alapján az adott társadalom technikai fejlettségi szintjét. Ilyenkor természetesen az épület szerkezeteinek többszöri vizsgálata a módszer, amelyre az igény döntően az építészettörténeti, technikátörténeti kutatás oldaláról jelentkezik. Munkámban azért támaszkodtam erre a módszerre, mivel a társadalom berendezkedésére, gazdasági szerkezetére vonatkoztatható eredményeket így lehet a legkevesebb feltételes elem beiktatásával elérni. Amennyiben egy lényeges szerkezeti elem meglétét valószínűsíteni tudjuk, anyagának ismeretében következtetni tudunk a létrehozásához szükséges szerszámok milyenségére, rekonstruálni tudjuk a mesterség adott fejlettségi szintjét. Mivel az építés társadalmi méretű tevékenység, sok szállal

szorosan kötődik a mindennapi és a gazdasági élet számos területéhez, így színvonalának ismerete megvilágíthatja a különben tárgyi anyag híján sötétben maradó oldalait a kutatott társadalom életének.

Az eddig elmondottak ellenére véleményem szerint a lakóépületek osztályozásánál az elképzelhető összes szempont szerinti vizsgálatot el kell végeznünk, minden adat és ismeret birtokában kell a szintézist elkészítenünk. Természetesen vizsgálnunk kell az információk egymáshoz viszonyított valóságértékét (plauzibilitását) és ezt figyelembe kell vennünk a végleges elnevelés kialakításánál. Ezek után térjünk át a majackojei típusok ismertetésére.

Helyi vagy „A” típusú építmények

Mint a bevezetőben említettem a vizsgált 27 építmény (ezeket mind saját kezűleg mértem fel) döntő részét (20 építmény, 74%) az „A” típusba lehet sorolni. A helyszíni megfigyelések alapján és a feltárt Don-menti települések publikált építményeinek ismeretében ezt az épület szerkezetet helyi típusnak minősíthetjük. Ehhez hasonlókat egyelőre nem ismerünk. Ennek a speciális, jól kidolgozott – komoly szakmai tudást, szakmai specializációt feltételező – ácsszerkezetnek legközelebbi párhuzamait az Észak-Kaukázus népi építészetében találhatjuk meg, bár igaz, hogy a hasonlóság inkább a fa kezelésében, mint a teljes azonosságban figyelhető meg. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a majackojei település építményeit az Észak-kaukázusi népi építészet emlékeitől egy évezred választja el, ami óvatosságra int. Így csak annyit mondhatunk biztosan, hogy jelenlegi ismereteink szerint a kora középkori Kelet-Európa építészetében hasonlóan magas színvonalú lakó épületeket nem ismerünk. Ez a magas színvonal az anyag kidolgozásában, az építmények szerkezetének fejlettségében, az alapterület nagyságában és differenciáltságában, valamint azokban a megfigyelt jelekben-jelenségekben mutatkozik meg, amelyekből az építmény használatának különböző jellegzetességeire következtethetünk. A következőkben megvizsgáljuk a szerkezeteket abból a szempontból, hogy a bevezetőben említett igényeknek milyen módon és mértékben felelnek meg.

Ha a vizsgálatot tartószerkezeti szempontból végezzük, érdekes következtetésre jutunk a szerkezet szilárdságával kapcsolatban. A feltárt építmények oszlop szerkezetének lyukai azt mutatják, hogy a fát finoman megdolgozták – hasították, hosszában fűrészelték (?) – és a „minimális keresztmetszet” elérésére törekedtek. Annak ellenére, hogy az oszloplyukak elhelyezkedéséből egyértelműen feltételezhetjük egy koszorú gerenda rendszer ismeretét – ami magas színvonalú spontán statikai tudásra vall –, arra kell gondolnunk, hogy egy kettős falszerkezettel állunk szemben, amelynek csak belső finom szerkezetét ismerjük.

A kettős falszerkezetet két megfigyelés is alátámasztja. Az egyik általános, minden „A” típusú építménynél megfigyelt jelenség az, hogy az oszlopok 8-10 cm vastagságú, 15-20 cm szélességű pallók, amelyek az oldalfalakkal párhuzamosan állnak. Bár ezeket a pallókat főnt a már említett koszorú szerkezet (egy keretszerkezet) fogja össze, mégis fennáll az oszlopok kiroyásának, kihajlásának veszélye. Különösen kevésnek tűnik a keresztmetszetük, ha figyelembe vesszük azt a megfigyelést is, miszerint az oszlopok két szélső sávjára lettek keményfa szegekkel erősítve a vízszintes pallók (esetleg deszkák). Ezt a megoldást az 1978-ban feltárt 24 számú építmény bennégett szerkezetének maradványain figyelhettük meg. Ugyanennek az épületnek a feltárása szolgáltatta azt a másik megfigyelést is, amely közvetve szintén a kettős falszerkezetre utal. A bennégett szerkezet vízszintes pallói és a sziklába vésett alapgyűrű fala közötti rés szorosan ki volt töltve, döngölve kőporos földdel. Ha figyelembe vesszük a kréta jellegű mészkő (az alapkőzet) nagy nedvszívó képességét (42,75 térfogat%) amibe a ház alapgyűrűt mélyítették, szükségesnek tűnik a nedvességnek a pallófal tövétől való távoltartása. Ezt pedig csak egy külső falszerkezettel lehet elérni. Ugyancsak a kettős fal meglétére lehet következtetni az 1978-ban feltárt 27 számú építménynél is, ahol három oldalon kettős oszlopsor figyelhető meg.

A külső fal szerkezetére csak feltételezésünk lehet. Úgy tűnik, hogy legalább két különböző megoldást használtak. Az egyik a 27 számú építménynél figyelhető meg, ahol a két oszloppal megtámasztott pallófalazat köze lett kitöltve földdel. Itt a fal vastagsága 30-35 cm, ami már épületfizikailag is megfelelő. A másik megoldásnál feltételezhetően vízszintes gerenda- vagy vastagabb pallószerkezet lehetett a külső fal. Ezt nem kellett oszloppal megtámasztani, önálló szerkezetként viselkedett, mivel a sarkokon össze lett eresztve a két egymásra merőleges falazat. Ilyen külső falazatra utaló megoldást figyelhettünk meg az 1975-ben feltárt 6 számú építmény bejárat részénél. A nagyjából 60 cm mélyre bevészt alapgyűrűbe, a ház kontúrjából kinyúló lépcsőzött lejáró vezetett. Erről a bejárat típusról később bővebben is szövegek, mivel a 20 „A” típusú építményből 6-nál fordul elő. Ezt a szerkezeti megoldást jelöltem A2 típusnak. A 6 számú építmény esetében, a többitől eltérően, ennek a kinyúló bejárat résznek nincsen oszlopszerkezete. Abban viszont biztosak lehetünk, hogy fedett volt. Erre azért volt szükség, hogy a csapadék vizet ne vezethesse be a házba, már csak azért sem, mivel ebben az építményben találtuk az egyik legnagyobb, közel két méter mély gabonatarló hombárt az alapkőzetbe ásva. A lépcsőbejárat lefedését csak egy vízszintesen fektetett külső szerkezetre támaszkodó tetővel oldhatták meg.

Még egy jelentős érv szól a kettős falazat mellett, mégpedig az, hogy a néhány jelentős távolságot alátámasztás nélkül áthidaló tetőszerkezet csak az épületek oldalfalaira támaszkodott. Ha figyelembe vesszük a tetőszerkezetnek az önsúlyát,

valamint statikus (téli hőteher) - és dinamikus (szélteher) igénybevételét, nehezen képzelhető el, hogy ezeket a terheket kizárólag a vékony pallószerkezet viselte volna.

A falszerkezettel szemben a tetőszerkezetről jóformán semmiféle információt nem szolgáltatott az eddigi feltárás. Csak hipotéziseket állíthatunk fel a tetőszerkezet rekonstrukciója során. A falak szerkezeti jellegéből következően kétféle megoldásra gondolhatunk. Az egyik magas tetős, a másik lapos tetős. Azt nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy melyik megoldás volt az igazi addig, amíg nem kapunk újabb információkat az ásatások során.

A magas tetős szerkezetre következtethetünk a koszorú gerenda megléte alapján, mivel ez a megoldás a legegyszerűbb teherátadó szerkezet, szelemengerenda nélküli megoldás esetén. A magas tető formája kétféle lehetett. Négyzethez közeli alaprajz esetén sátor tetős, téglalap formájú alaprajz esetén kontyolt nyereg tetős formára következtethetünk. Elképzelhető az is, hogy ismerték a kötő gerendát is. Ebben az esetben részben elzárt tetőtér is előfordulhatott főleg a nagyméretű építményekben - amit tárolásra használhattak fel. Teljesen elzárt tetőtér (padlás) ismeretét kizárja a nyílt tűzhely füstelvezetésének megoldatlansága. A füstöt magas tető esetén feltehetően szabályozható füstnyíláson, valahol a tetőszerkezet csúcsa közelében engedhették a szabadba. Nem gondolhatunk ún. „füstös ház” megoldásra - vagyis olyanra, amelynél a füst az ajtónyíláson keresztül távozott -, azért, mert egyértelmű megfigyelések mutatnak arra, hogy az építményeket nappali tartózkodásra, munka végzésre is használták, nemcsak alvásra. A szarufás szerkezetre, feltehetően deszka, zsindely vagy szalmaborítás került. Kérdéses a tető hajlásának szöge. Ha az Észak-kaukázusi népi építészetet vesszük összehasonlítási alpnak, akkor viszonylag magasabb tetőre gondolhatunk. De ennek ellent mond, hogy Majackoje-ban az Észak-kaukázusi inkább esős időjárással szemben, jelentős ideig tartó, nagymennyiségű hó létét feltételezhetjük, hacsak a IX-X. századi időjárás nem volt más, sokkal enyhébb. Abban az esetben, ha a maihoz hasonló hóviszonyok léteztek a település léte idején, valószínűbb egy enyhébb hajlásszögű tetőmegoldás. Ennek a megoldásnak a hajlásszögét az az optimum határozhatta meg, aminek a nagy hó még megáll, de amiről olvadás esetén még könnyen lecsúszik. Arra is gondolhatunk a laposabb megoldásnál, hogy a több rétegű deszkaborításra földet terítettek, amin növényzet (fű) nőtt, ilyen módon is fokozva az épület hőszigetelését és a kisebb csapadék feltartását.

Lapos tetős megoldásra gondolhatunk az Észak-kaukázusi párhuzamok és az időjárás alapján. Ez a megoldás hasonló lehetett ahhoz a szerkezethez, amelyet 1978-ban még jó sok helyen megfigyelhettem Észak-Osszétiaiban és a többi Észak-kaukázusi területen. A teherhordó szerkezet vízszintesen szorosan egymás mellé fektetett gerendákból áll, melyekre keresztben ugyanilyen módon szorosan egymás mellé vastagabb rudak kerülnek. A rudazat felett ugyanilyen módon keresztben

egymásra fekvő két sor vékonyabb karó vagy ág kerül, erre föld. A földön fű nő, ami az egészet összetartja és megakadályozza, hogy a szél a földet lesöpörje a tetőről. Ennek a szerkezetnek nagy előnye, hogy jó hőszigetelő. Az olvadás és az eső nem okoz túl nagy gondot, mivel a fű jelentős mennyiségű nedvesség felvételére képes anélkül, hogy azt áteresztené. Nagyobb víz mennyiség esetén, a fűvön lassan átfolyó tiszta vizet a rudazat kivezeti az ereszre, mivel úgy viselkedik mint egy szívárgó.

Természetesen mindkét tetőszerkezet esetén szélesen kiülő ereszt kell feltételeznünk. Erre azért volt szükség, hogy a nedvességet távol tartsa a ház falaitól. Itt említtem meg, hogy ismerték a vesszőfonásos tapasztott falat is, mivel két-három darab paticstól találtam a feltárás során. Sajnos egyik sem égett ki és egyik sem hiteles rétegből került elő, ezért külön nem is tárgyaltam. De ennek a falszerkezetnek az ismerete majdnem biztos, mivel a többi Don menti településen is gyakran előfordul. Tudjuk, hogy a sövényépítkezés a sártapasztással együtt elterjedt technika a sztyeppei népek körében. Tapasztásra természetesen a nád falu házaknak is szüksége volt (*Ljapuskín MIA 62.*), sőt, hogy ez mennyire ősi gyakorlat, mutatja az, hogy a szintén sztyeppei eredetű magyarság még a boronaházakat is megtapasztotta és kimeszelte (*Bátky 1930. 74.*).

Az alapszerkezetek - teherhordó-, fal-, tetőszerkezet - vizsgálata után nézzük meg, hogy még milyen szerkezeti megfigyeléseket tettünk az eddigi kutatás során. Az elsődleges ásatási és a másodlagos funkcionális megfigyelések alapján biztosan állíthatjuk, hogy a majackojei település lakói ismerték a nyílászáró szerkezeteket (ajtó, ablak, hombárok lefedése). Egyértelműen ajtóra utaló nyomokat figyelhetünk meg a 13, 16 és 29 számú építményeken. Ezeknél az épületeknél az ajtószárnyat tartó függőleges szerkezeti elem egyértelműen meghatározható. Ezek mellett az 1975-ben feltárt 6, 7 (MM-1-75/1. számú) és az 1978-ban feltárt 21 és 24 számú épületeknél mutatható ki a bejárat és mindkét ajtófélfá helye. Ezeknél az épületeknél valószínűsíthetjük az ajtószárnyat is. Ez azt jelenti, hogy az A típusú építmények 35 %-ánál kimutatható a zárható ajtó megléte.

Az ajtókkal ellentétben az ablakokra csak másodlagos, funkcionális megfigyelések alapján következtethetünk. Ezek a belső tér funkcionális differenciáltsága és nagysága (5, 6, 13, 21 számú építmények), valamint az, hogy több építményben megfigyelhető volt a háztartási munkák - élelmiszer-előkészítés, őrlés, sütés-főzés - végzésére szolgáló rész. Ennek alapján tételezem fel, hogy a házban folyó élet számára a viszonylag kisméretű ajtónyíláson át nem juthatott elég fény, ezért más nyílásra is szükség volt. Mivel az épületek és az ajtók szerkezetére utaló jegyek alapján fejlett ácstechnikára következtethetünk, nagy biztonsággal valószínűsíthetjük egy pallótokos, ácsszerkezetű ablaknyílás létét, amit kifordítható fatáblákkal zártak. Valamiféle zsanér szerkezet ismeretére következtethetünk az 5 számú épület élelmiszer tároló gödrénél megfigyelt zárószervezet nyomából. A házak padlója valószínűleg deszkaborítású volt

(legalábbis a nagy házaknál, mint például az 5, 6, 13 számúnál), természetesen a középső tűz gyújtásra szolgáló rész kivételével. A házban található földbe mélyített hombárok nyílását ebben a deszkapadlóban elhelyezett billenhető ajtó fedte. Ennek nyomai figyelhetők meg az 5 számú épület bevéésének falában.

A falszerkezet vizsgálatánál már szó volt arról a bejárat típusról, amelyet a szalto-vo-majackojei kultúrához tartozó más településekről is ismerünk. Ez az épület kontúrjából kinyúló, általában lépcsőzött lejáró a zárt épület belsőhöz tartozott. Az „A” típusú épületek felosztásánál ezt a szerkezeti elemet megkülönböztető jegyként kezelttem (A2 típus), mivel oly jellegzetes és előremutató épületszerkezeti elem, aminek léte korunkig nyomon követhető a kelet-európai népi építészetben. Filep Antalnak a Magyar Néprajzi Lexikonban megjelent leírását majdnem teljes egészében alkalmazhatjuk a majackojei településen feltárt „gádorok”-ra. „... a külszínnél mélyebben fekvő padlózattal épített lakóépület, vagy pince védett lejárata, amely megakadályozza, hogy az eső beessék, vagy az udvaron összegyűlő víz befolyjék az épület belső terebe, valamint áthidalja a külső térszín és a belső padozat közötti különbséget: e célból általában lépcsőket vágtak az aljába. A lépcsőfokokat letaposás ellen deszkával ... védték. A lakóháznál a gádor használatának az emléke is elhalványodóban van, hiszen a földfelszín alatti lakóházak száma elenyészően csekély lett az utóbbi 30-40 évben. A pincék lejárataként manapság is használják ...” (MNL, II/260., Kiss L. 1936). Ehhez semmit nem kell hozzátennünk, olyannyira egyezik a Majackoje-ban feltárt megoldásokkal. A lejárati lépcsőzöttségét és a deszkaborítás egykori létét feltételezhetjük az 1975-ben feltárt 6 számú épületnél.

A tartószerkezetek tárgyalása során kitértem már az épületszerkezeti következtetésekre is, mint például a hő védelem, a nedvesség elleni védelem szempontjaira is, így főlőslegesen mindezeket újra külön is összefoglalni. Helyette inkább a technológiára utaló jelenségekről és következtetésekről vetek fel néhány gondolatot. Az „A” típusú épületek nagy száma és finom megmunkálása alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a IX-X. században Majackoje környezetében ugyan nagykiterjedésű erdők voltak, de a fa értékes volt és így a leggazdaságosabb megoldásra törekedtek. A szerkezetek azt is mutatják, hogy az itt élt népesség körében nagy és fejlett hagyománya volt a famegmunkálásnak, ácsmunkának. A kivitel színvonala csodálkozásra és csodálatra készíti a kutató építész, mivel a kora középkori kelet-európai építészetben egyedülállóan magas színvonalú. Ugyanez mondható el a funkcionális követelmények vizsgálata alapján is.

A funkcionális differenciálódást mind az építmények között, mind az egyes építményeken belül megfigyelhetjük. Az építmények bizonyos csoportjai egységeket képeznek. Ezekhez hasonló udvar egységeket figyeltek meg korábban Hutor Karnauhov-ban, amelyek körül kerítésre utaló maradványokat ástak ki (Pletnyeva, 1967). Az egységen belül az építmények más-más funkciót tölthettek be. A lakóházakhoz, gazdasági

melléképületek és terménytároló építmények kapcsolódtak. Valószínű, hogy ismerték az istállózó állattartást is, mivel az 1979-ben feltárt 33 számú építményről feltételezhetjük, hogy hasonlóan a Ljapuskin által Hutor Karnauhov-ban feltárt hasonló alaprajzi formájú építményekhez – amelyek istálló funkcióját a közepükön hosszirányban végigfutó trágyalé elvezető csatorna és a hosszú, enyhe lejtésű bejárat rész bizonyítja – szintén istálló céljára szolgált. Természetesen itt nem arról van szó, hogy az állatokat állandóan istállóban tartották, hanem arról, hogy a nagy értékű vemhes állatokat, esetleg a hátaslovakat időszakosan az időjárás viszonyaitól kímélendő, ezekbe az építményekbe terelték. Ezt a feltételezést az is bizonyítja, hogy ezek az építmények kb. 3x7 métereseek, ami eleve kizárja nagyobb állatállomány tartását itt tartását.

A nagyobb lakó (5, 6, 13 számú) illetve közösségi (21 számú) funkciójú épületek belső differenciálódását leginkább az 1977-ben feltárt 13 számú lakóépületen figyelhetjük meg. Az oldalfalakkal párhuzamos belső lyukszerkezet alapján arra kell gondolnunk, hogy az építmény függőleges irányban is osztott volt. A padlószinten körbe a falak mentén különböző élelmiszerek és használati tárgyak tárolására szolgáló fülkék helyezkedtek el. Feltehetően ezek vízszintes teteje szolgált fekvőhelyül. A középen és a bejárat oldalán üresen maradt tér pedig a tűzhely, a parázsgödör és valamiféle őrlőszerkezet nyomai alapján az ételkészítésre, házimunka céljára volt fenntartva. Ezen a szabadon maradt központi helyen helyezkedett el a földbe mélyített nagy méretű homba is.

Nagyon érdekes következtetésekre ad lehetőséget az 1978-ban feltárt 21 számú épület is. Az épület belső osztásából, a körbefutó padkáról és a tűzgödörök elhelyezkedéséből egy közösségi étkezésekre, ünnepségekre szolgáló épület funkciója határozható meg. Hasonló az osszétéknél ma is létező közösségi férfi ünnep építményeihez. Ehhez hasonló szertartásos lakomák a XIII. században Magyarországra települő jászoknál, akik valószínűleg az alánok egyik törzsét képezték, még a mai napig is léteznek (Szabó L. 1979.).

A 20 darab „A” típusú építményből 9-ről biztosan állíthatjuk, hogy gazdasági melléképület, vagy termény tároló építmény. Hat építményről feltételezhetjük a tárolási funkciót. Ezek a 7, 8, 9 (MM-1-75/1, 2, 3 számú), 11, 17 és 26 számú objektumok. Két csoportra oszthatók. Az egyik csoportot a 8, 11 és 26 számú építmények képezik. Ezek téglalap alaprajzúak, viszonylag mélyen a földbe vannak süllyesztve (60-tól 160 cm-ig) és keresztben el voltak választva. A válaszfalat képező szerkezet bevésett árkát, a támasztó függőleges elemek helyével együtt jól megfigyelhetjük, feltehető, hogy ezekben az építményekben valamilyen szemes terményt – búzát, árpat vagy kölest – tároltak. A másik három építmény esetében (7, 9 és 17 számú) nem tudjuk megállapítani, hogy mit tároltak bennük, de szerkezetük alapján az előzőleg tárgyalt hárommal azonos funkciójuk lehetett. Ezen a hat építményen kívül gazdasági melléképületnek számíthatjuk a 20, 25 és 28-as építményeket is. A 20 számú építményhez hasonlólt tárt

fel Ljapuskín Hutor Karnauhovban (VI. ház, *Ljapuskín, MIA 62, 268, 282.*). Az építménynek három oldala volt csak, az egyik oldal felé nyitott volt. Közepén 35 cm mély, szabályos kör alakú, lefelé kúposan szűkülő mélyedést találtunk. Miután ehhez hasonló lyukat több helyen is megfigyeltünk, felmerült a kérdés, hogy mi volt a szerepük? Biztosan nem tartoztak az épület szerkezetéhez. Felületük kopása azt mutatja, hogy valamit mozgattak bennük. Elképzelhető, hogy az Észak-Kaukázusban még nem régen használatban lévő köles hántoló, őrlő kövekhez hasonló szerkezettel van dolgunk. Természetesen ez csak feltételezés lehet addig, amíg további adatok nem jutnak birtokunkba. Viszont ennek alapján a 20 számú építményt mint a gabona előkészítésének helyét határozhatjuk meg. Ezt a feltételezést az is alátámasztja, hogy az egyik legnagyobb és a legmélyebb tároló építmény a fent említett 26 számú, a 20-astól kb. két méterre fekszik.

Érdekes a 25 számú építmény is, amiben több ilyen kör alakú lyukat találtunk és amit szintén valamilyen őrlő szerkezet tengely-lyukaiként határozhatunk meg. Ezt alátámasztja az is, hogy ehhez hasonló lyukrendszer volt az 1975-ben feltárt 5 számú épületben, közvetlenül az egyetlen feltárt sütő kemence mellett. Miután a kemence fenekébe régi, törött őrlőkő darabok voltak fektetve – a jobb hőtartás céljából – arra a feltételezésre jutottunk, hogy a kemence melletti lyukrendszer – aminek felületén jól megfigyelhető volt a körkörös forgásból adódó kopás – egy kézi malomhoz tartozott. A 25-ös számú építmény lyukrendszeréhez való hasonlósága alapján, ezt is malomként határozhatjuk meg.

A gabonátárolással és előkészítéssel, valamint különböző házi munkák végzésével hozhatjuk kapcsolatba a 28 számú objektumot is. A jelek alapján ennél az építménynél egy fedett, csak egy részén fallal kerített nyári munkahellyel kell számolnunk. Az itt talált lépcsős mélyedéshez hasonlókat találhatunk jóformán minden Árpád-kori magyar falusi házban. Ezeket a kutatók ülő- vagy munkagödörként határozták meg. Céljuk az volt, hogy a gödör szélére ülő embernek ne kelljen maga alá húznia a lábát munkavégzés közben. Az eddig elmondottak is szemléletesen bizonyítják az építmények funkcionális differenciálódását. Feltételezhetjük, hogy ismereteink tovább fognak finomodni erről a háztípusról, amelyek jelentős mértékben fogják gazdagítani a kora középkori építészetről alkotott képünket.

„B” típusú építmények

A vizsgálatba bevont 27 építmény egyike, az 1977-ben feltárt 12 számú építmény, egy sajátos szerkezettel rendelkezett. Ennek a szerkezetnek analógiáit, más ásatásokból ismerjük és azonos Pletnyeva felosztásában az I. típus második altípusával (*Pletnyeva, 1967*). Az épület négy sarkán szabályos 15x15 cm-es négyszögletes,

faragott oszlopok álltak. Közöttük az oldalfal szerkezetének részeként kb. 10 cm széles 15-20 cm mély árok volt a sziklába vésve. A szerkezetet rögzítő négy oszlopon kívül jól megfigyelhető a bejárat helye a ház északnyugati oldalán, a nyugati sarokban, a két ajtófélfá gödrével.

Nehezebb dolgunk van a falszerkezet rekonstrukciójával, mivel az többféle anyagból is készülhetett (pl. fa, vessző, nád). A legvalószínűbb megoldás azonban a fa. Az oldalfalakat alkotó deszkákat kétféle módon helyezhették el az oszlopok között. Vagy vízszintesen, ebben az esetben a deszkák vége a sarokoszlopokba lett eresztve és a sarokoszlopokat az „A” típusú épületekhez hasonlóan fölül egy koszorú, egy keretszerkezet fogta össze. A másik esetben a deszkák függőlegesen állhattak, alsó részükkel a sziklavályúba, fölül a koszorúba illeszkedve. Mindkét esetben valószínű, hogy a falak tapasztva is voltak.

Ugyancsak az „A” típusnál felvázoltakat mondhatjuk el a tetőszerkezet rekonstrukciójánál. Mivel koszorúgerenda szerkezettel rendelkezik ez a típus is, nehezen dönthető el, hogy magas vagy lapos tetővel épült.

Mint már korábban szó volt róla, a 12 számú épület bejáratának helyét pontosan meghatározhatjuk az ajtófélfák tartására szolgáló lyukak ismeretében. Az ajtófélfák négyszögletesre megmunkált faoszlopok voltak, ebből feltételezhetjük az ajtószárny létét. A „B” típusú épületek eredetét ugyanabban a fejlett ácseszközök ismeretével rendelkező körben kell keresnünk, mint az „A” típusúakét.

A 12 számú épület rendeltetése bizonytalan. Valószínűleg lakóépület, bár ennek ellene szól, hogy feltárásakor gabonátároló vermet találtunk benne, de tűzhely nyomot nem. Funkciójának biztos meghatározása, csak környezetének teljes feltárása után válhat lehetségessé. Elképzelhető, hogy egy nagyobb egységnek egy eleme. Használatára nézve két alternatíva is adódik. Vagy olyan lakókamra volt, amelyik a nagyobb társadalmi egységen belül egy kiscsalád elhelyezésére szolgált, vagy pedig a házi munkákkal kapcsolatos „nyári konyha” vagy élelmiszer- és terménytároló épület volt. Figyelemre méltó még a 12 számú épületnél, hogy teljesen a felszín fölé épült, mivel az eredetileg 15-20 cm „mély” házalap, amit a fagyhatás is mélyíthetett, nem tekinthető beásásnak, csak a felszíni humuszréteg eltakarításának.

„C” típusú építmény

Ez a típus is ismert már a korábbi ásatásokból, így Sarkel-ből is (*TVDAE, Tom II.102.*). A Majackoje-ban feltárt épületek közül biztosan ehhez a csoporthoz tartozik a citadellában 1975-ben feltárt épület, valamint feltételeken (bár közel sem egyértelmű) az 1975-ben feltárt 1 számú építmény.

A citadellában feltárt épület szerkezete viszonylag könnyen rekonstruálható, míg a másik építmény szerkezeténél ezzel nem érdemes kísérletezni.

A citadellában feltárt épület az egyetlen, ahol biztosan oszlopszerkezetes szelemenes tetőszerkezetet, vagyis nyeregtetőt rekonstruálhatunk. Ezt abból tudjuk, hogy a gerincszelemen tartó oszlopait két alkalommal megújították, alátámasztották.

Nagyobb problémát okoz a falszerkezet, mivel annak anyagára és megoldására semmi sem utal. A legvalószínűbb egy borona- vagy vastagabb pallófal. Bejáratának helyét az északi oldalon feltételezhetjük, annak nyugati felén lévő lépcsőszerű bemélyedés helyén. Funkciójára nézve valószínű, hogy a település urának háztartásához tartozó tároló építmény volt.

„D” típusú építmény vagy boronaház

A borona szerkezetű ház meglete mellett inkább közvetett, mint közvetlen bizonyítékok szólnak. Erre a szerkezetre gondolhatunk az 1975-ben feltárt 2 számú épületnél, mivel semmiféle komolyabb oszlopszerkezetnek nem mutatkozott nyoma. Biztosan csak a bejárat helyét ismerjük az észak-nyugati oldal közepén. Az is egyedülálló Majackoje-ban, hogy az oldalfal közepén nyílt az ajtó. Ez közvetve szintén boronaszerkezetre utal. A „gödör” 20-25 centiméteres bemélyítéséből felszíni építményre következtethetünk.

Természetesen felmerül annak is a lehetősége, hogy a talaj nagymértékben pusztult és így az eredeti szerkezet nyomai megsemmisültek. Ebben az esetben az 1975-ben feltárt 1 számú épülettel hozhatjuk összefüggésbe, hasonlóságuk alapján. Így ezt is a „C” csoportba kell sorolni. Amennyiben mégis boronaház, akkor ez a csoport azonos Pletnyeva klasszifikációjában az I. típus harmadik altípusával (Pletnyeva, 1967).

Az épülettípusok áttekintése után nézzünk meg összefoglalásul néhány az eddigi ásatások eredményein alapuló általánosítható gondolatot. Mint már a bevezetőben leírtam, a Majackoje-ban feltárt építmény típus egyedülállóan magas színvonalú, szerkezetileg az egyik legfejlettebb a korabeli Közép és Kelet-Európában. A magas színvonalú spontán statikai ismeret, a nyílászárók ismerete, a differenciált felhasználás sokszínűsége módosítja a kor lakóépületeiről, az építészet színvonaláról és a kor technikai ismereteiről alkotott képünket, megkérdőjelezi a korabeli társadalomról alkotott véleményünket és társadalom szerkezeti elképzeléseinket. Talán példaként az udvaregységek – házcsoportok – kérdését és a településszerkezeti (még nagyon kezdetleges) megfigyeléseket említeném. Az eddig feltárt építmények elhelyezkedéséből egyértelműen következtethetünk a településen belüli gazdasági, társadalmi differenciálódásra, ami vertikálisan és horizontálisan egyaránt jól tagolt, fejlett társadalom szerkezetére utal. Erről a társadalomról már nem mondhatjuk azt, hogy törzsi társadalom szintjén állt és fejletlenebb volt, mint a korabeli Európa korai feudális társadalmi. Érdekes és még kutatásra váró kérdés a gazdagok – uralkodó réteg, katonai kíséret réteg (?) településrészén, a lakóegységekhez tartozó területen

mutatkozó egyedi vagy családi temetkezések. Ezek jó része valamelyik gazdasági épületben található. Ehhez hasonló jelenség még a későbbi középkor folyamán is gyakorlatban volt az Erdélyben élő katonai és határőr szolgálatot teljesítő szabad székelyeknél, akik végig megőrizték nemesi kiváltságait. Minden székely család a saját telkén temetkezett, a lakóházak közelében, míg a kereszténység hatására lassan a templomok körül elhelyezkedő temetőbe szoktak.

Az építés alapvető materiális feltételei – az építőanyag, az építőszerkezetek és az építő technika – mellett, amelyek a helyi termelőerők, termelési eszközök fejlettségi szintjétől függenek, rendkívül nagy jelentőségűek az építőtevékenység létrejöttében azok az összefüggések, amelyek a gazdasági-társadalmi renddel közvetlenül össze nem függő dolgokkal kötik szétbonthatatlanul egybe. Ide tartoznak a természeti, földrajzi, klimatikus, geológiai adottságok, köztük a helyi természetes építőanyagok adottságai (Erdélyi B. 1977). Ezen összefüggések jelentőségének bizonyítására fontos támpontot ad egy helyszíni ásatási megegyezés. 1978 folyamán feltárára került az erődön belül egy olyan épület, amelyet a század elején folyó ásatások során már egyszer feltártak. Ezt összehasonlítva a többi építménnyel feltűnő volt, hogy míg a több száz éve betemetődött beásások alapgödrei élesen elhatároltak, addig az újra feltárt és természetes folyamat során betemetődött építmény gödrének pereme majdnem teljesen lekopott, lefagyott. Ez csak úgy képzelhető el, ha a IX–X. század klimatikus viszonyai jelentősen eltértek korunkétól. Amennyiben ez a megfigyelés helyes, akkor az ezer évvel ezelőtti időjárás jóval melegebb, enyhébb, feltehetően csapadék dúsabb és nem a jelenlegi szélsőséges kontinentális jellegű volt. Hiányoztak a fagyciklusok, az éves középhőmérséklet magasabb, a hőmérsékletingadozás kisebb volt. A nedvesebb, csapadék dúsabb időjárás következtében bujább vegetációval számolhatunk és olyan időjárási viszonyokkal, amelyek kedveztek az intenzív növénytermesztésnek (amit a nagyszámú és nagyméretű gabonatarlókat bizonyítanak). Ezeket a feltételezéseket jól alátámasztották Frech Miklós archeobotanikai megfigyelései.

Az előbb elmondottaknak a társadalomszerkezetre kiható jelentőségét főlegesen részletezni. Az építésre – ami össztársadalmi tevékenység – gyakorolt befolyásáról csak azt említem meg, hogy kérdésessé válnak azok a magyarázatok, amelyek a házak beásását a klimatikus vagy talajviszonyokkal próbálták kapcsolatba hozni. Eleve kérdésessé válik, hogy ezek az építmények földbeásott háznak nevezhetők-e? Úgy gondolom, hogy ezek a házak már föld felettiek, mint ahogy erre már Ljapuskina és Pletnyeva is utalt (Pletnyeva, 1967. 61.).

Külön ki kell térnem a majackojei feltárások eredményeinek az átfogó tudományos elméleteket befolyásoló hatására. Különösen fontos ez a magyar előtörténetet kutatók számára, mivel olyan alapokat érint, amiknek megváltozása új utakat nyithat a kutatás számára.

Tudjuk, hogy minden tudományos elmélet nagyszámú terminus technikus-t tartalmaz, amelyek teoretikus vagy empirikus fogalmakat jelölnek és minden elmélethez tartoznak olyan fogalmak, amelyek explicit módon nem definiálhatók. Ezek az elmélet alapfogalmai, amiket az elmélet egésze mint rendszer, implicit módon definiál. Ilyen alapfogalom a magyarság előtörténetének kutatásában a – nem régészeti eredetű – nomád társadalmi forma feltételezése, aminek az elmúlt évtizedek régészeti eredményei és a sztyepei társadalmak kutatásának tapasztalatai ellentmondanak. A tudományos kutatás során egyre több olyan tény merül fel és számos olyan feltevés fogalmazódik meg, amelyet a korábbi felfogás talaján nem tudnak kielégítően megmagyarázni (Wartofsky, 1968., Fehér-Hársing, 1977.). Felmerül a szükségessége a társadalmi formák kutatásának, amit eléggé elhanyagolt az őstörténet írás, megelégedve az eddigi – Marxtól és Engelstől származó – felosztással. Ennek a felosztásnak a kibővítésére van szükség a régészeti eredmények ismeretében, mivel egy kontinensnyi terület – a Kárpátoktól Mongóliáig – sajátos gazdasági-társadalmi formájának nincsen helye benne. Ez a forma nem tartozik sem az ázsiai, sem a rabszolgatartó-sem a feudális társadalmak kategóriájába. Leginkább úgy jellemezhetjük mint földművelő, nagyállattartó – de nem nomád – feudális jellegű katonai demokrácia. Törvényszerűségeinek vizsgálata, rendszerének kidolgozása sürgető feladata a magyar őstörténet kutatásának.

IRODALOM

- Báty Zs. (1930), A magyar ház eredete, *Néprajzi Értesítő* XXII. 65-83.
 Erdélyi B. (1977), Az építészeti alkotások etnikumjelző szerepéről, *Építés-Építészettudomány*, IX. 1977/4. 405-408.
 Erdélyi B. (1979), A kora középkori és kora Árpád-kori félig földbe ástott falusi lakóépületek feldolgozásának szegélylyukkartonra alkalmazott kódrendszere, *Építés-Építészettudomány*, XI. 49-54.
 Fehér, M.–Hársing L. (1977), A tudományos problémától az elméletig. Budapest.
 Kiss L. (1936), Földházak Szabolcs vármegyében, *Néprajzi Értesítő*.
 Ljapuskin, I.I.: Karnauhovszkoje poszelenie. MIA 62.
 Pletnyeva S.A. (1967): Ot kocscvij k gordam, Moszkva
 Rappoport P. A. (1975): Drevnyeriszkoje okilice, Leningrad.
 Szabó L. (1979), A Jász etnikai csoport I. (A jász etnikum és a jászági műveltségi Egység néprajza), kandidátusi értekezés. Szolnok, 1979.
 Trudae – Donszkaj Araeologicseszkaj Expedicii, Tom, II.
 Wartofsky, M. W. (1968), Conceptual Foundations of Scientific Thought. An Introduction to the Philosophy of Science. Macmillan, New York.

DR. BÁRDI LÁSZLÓ

ŐSI LOVASNOMÁD NÉPEK MAI NYOMAI BELSŐ-ÁZSIÁBAN

A *„Kőrösi Csoma Sándor Emlékév”* jó szakmai alkalmat kínált arra, hogy a nagy kutató tudományos örökségének szellemében próbáljuk folytatni a helyszínen az ő egykori kutatómunkáját.

Jómagam már egy évtizednél hosszabb ideje, tucatnál több belső-ázsiai utazással próbáltam gazdagítani e térségről birtokolt korábbi ismereteinket. Az ott folyó régészeti ásatások és a kapcsolódó antropológiai, összehasonlító néprajzi, valamint népzenei kutatások eredményeiről, az írott források elemzésének anyagai, továbbá a ma ott élő népek emlékezetében, szokásaiban és egész mindennapi életvitelében megfigyelhető ősi örökség nyomai szinte nélkülözhetetlen fontosságú háttérismeretet adnak a magyarság eredetkutatásához.

Maga Kőrösi közismerten úgy írta útjáról, hogy „elindultam nemzetem eredete felkeresésére”, de ilyen tételes célkitűzésre manapság kockázatos vállalkozni. Én magam is csupán azt a szándékot próbáltam körvonalazni, hogy nem szorosabban a magyarságnak, de az Ázsiából Európába, esetleg végezetül éppen a Kárpát-medencébe érkezett egykori lovasnomád népeknek az eredetét, gyökereit és esetleges mai nyomait próbálom az eddigieknél alaposabban megismerni. Nincs értelme, hogy a mai magyarság rokonait lássuk az Ázsiában, netán Belső-Ázsiában ma élő népek körében, legfeljebb arról lehet szó, hogy a mai magyarság ősei milyen kapcsolatban lehettek a ma ott élő népek őseivel.

Az eltelt hosszú évszázadok, sőt évezredek olyan genetikai továbbá nyelvi és egyéb meghatározó változásokat okozhattak az érintett népek körében, hogy zavar-talanul egyenes vonalú összefüggéseket botorság lenne keresni és elvárni. A természetes generációváltások, a történelmi sorsfordulók, a népek és egyes emberek kapcsolata/vérségi keveredése és többirányú egymásra hatása olyan törvényszerű változásokat hozott az idők során, ami miatt illúzió lenne egy határon túl feltételezni, sőt kimutatni a közvetlen kapcsolatokat. Ez alól Földünk legtöbb népe nem jelent kivételt, éljenek akár a mai Egyiptomban (amelynek arab népe ssége genetikailag sehogy sem kapcsolódik az ősi Egyiptom lakóihoz), vagy a mai Kelet-Európában (amelynek lakossága csak az ingatag legendákban kapcsolható a térség egykori géta-dák lakóihoz), de akár Közép-Keleten (amelynek a Bibliában megörökített lakossága az eltelt több mint másfél évezredes szétszórattatás természetes következményeként már csak a földrajzi lokális kontinuitásra hivatkozhat joggal).

Ugyanakkor az is természetes, hogy az eredettudat minden nép számára fontos tényező: erőt ad a megmaradáshoz, az összetartozás érzését és az önbizalmat növeli.